

РЕЛИГИОЗНИТЕ ОБЩЕСТВА НА ТРАКИЙСКИЯ ХЕРОС В РИМСКАТА ПРОВИНЦИЯ МАКЕДОНИЯ

Георги Митрев

Създадена през 148 г. пр. н. е., римската провинция Македония включва в териториалния си обхват разнородно в етнически план население. Част от него традиционно населявало земите между планините Олимп и Пинд на юг, Галичица и Илинска на запад, Голешница, Осоговска, Плачковица и Огражден на север и Пирин и Боздаг на изток, а друго се било установило под формата на преселници и колонисти. Присъствието на македони, елини, римляни, траки, илири, преселници и търговци от изток и племена с не съвсем ясен произход в западните планински области имало съществено значение за съжителството на разнообразни религиозни ярвания и практики. Сред популярните култове бил и култът на тракийския бог конник, който се отразява в епиграфското наследство от провинция Македония като Херос, но също така и с някои локални имена като: Саленос, Сурегетес, Авлонитис, Ринкалеус, Пюрмерулас и др. Във връзка с него били и някои организирани структури със съществено място сред характерните за Македония религиозни общества. Тези сдружения в повечето случаи възприемали Хероса не като герой, а като бог.

Тази традиция е отразена ясно в надпис от Олинт, където през римската епоха съществувала колегия (*τὸ κολλήγιον*), която била пряко ангажирана с култа към бог Херос (*θεὸς Ἥρως*). Известна е от един-единствен паметник, но въпреки това информацията, която се съдържа в него, е с особено значение. Става въпрос за поставка за надгробна плоча с надпис, от който се установява, че била издигната от Елиан Никон, изпълняващ длъжността на

архисинагог на бог Херос, и от колегията за покойника Бебий Антоний. Зетят на последния – Аксидарис – добавил към поставката за своя сметка релеф, чието съдържание днес е неизвестно, но едва ли е било по различно от конвенционалния сюжет на тракийския конник¹. Вижда се, че тази колегия се ръководела от един архисинагог (ἀρχισυνάγωγος), за който, по подобие на други такива, трябва да се каже, че председателствал сбирките (ἡ συναγωγή) на нейните членове и организирал дейността ѝ. От негово име и от името на общността се почитал покойникът Бебий Антоний, но на какво се дължало участието на сдружението в това мероприятие, не се изяснява. Допустими са две възможности, едната от които е, че приживе Антоний бил един от неговите членове и затова другарите му поели инициативата по изграждането на съществена част от надгробие, а втората е, че тази колегия имала погребален характер и в този смисъл се ангажирала с изграждането на паметника.

Съществуването на подобно сдружение в Тесалоника се отразява в един епиграфски паметник с израза “οἱ περὶ τὸν Ἦρωα”, т. е. “предвожданите от Херос” негови почитатели. В конкретния случай те заедно с Гай Касий Филетос издигнали надгробие за брат му Гай Касий Нилас². Няма инфомация за структурата на общността, но трябва да се подчертае, че и тя била по някакъв начин свързана с погребалните практики, след като се открива при издигането на надгробен паметник.

Два пъти в свидетелства от императорската епоха се споменава и храмът на Херос в Тесалоника. Той и религиозното общество на тракийския бог в този полис се ползвали с особеното благоволение на провинциалната и местната администрация и институциите от системата на койнона на македоните. Последното се установява на първо място от надпис, по-общо датиран към II – III в., в който за храма на Хероса е направено посвещение от името на полиса и неговите архонти – политарсите, ковчежника на града и архинеокороса, начело на които стои местният архиерей³. Преди средата на III в. от н. е. същото благосклонно отношение е потвърдено и от македониарха Σαβεῖνος, което се вижда от едно посвещение, издигнато от него за храма и Хероса (τὸν ναὸν καὶ Ἦρωνα)⁴.

В Тесалоника Херосът бил популярен и с епитета Авлонитис, който е познат и от паметници от с. Кипия при Пангей, с. Кренида в долината на Долна Струма и Серес⁵. Авлонитис се свързва в историографията с град Авлон, в района на който вероятно било главното светилище на бога, което не изключва тракийския произход на епитета⁶. Дали този град обаче е същият, който се споменава от Тукидид във връзка с похода на Бразидас⁷ и доста по-късно от Прокопий като кастел, възстановен от Юстиниан I (527 – 565 г.)⁸, или е друг, е трудно да се каже, въпреки че е възможно, като се има предвид локализацията му при устието на Стримон. Съществува и мнението за възможен произход на епитета Авлонитис от старогръцката дума ἀλὼν – проход, теснина⁹.

В Тесалоника почитателите на Херос Авлонитис формирали общество, което се означавало като “συνήθεια”¹⁰. То се споменава върху надгробна плоча, поставена през 70-те г. от н. е. за Гай Юлий Крескенте. Издигането на паметника се осъществило от сдружението под ръководството на неговия архисинагог – жреца Трифон. Повод за това действие, доколкото може да се заключи от не съвсем ясното съдържание, били средствата, които самият покойник приживе предоставил в касата на обществото. Този паметник още веднъж показва връзката на сдруженията на Хероса с погръбалните практики.

От надпис от с. Кренида в долината на Долна Струма, който се датира през III в., може също да се допусне съществуването на сдружение, свързано с Херос Авлонитис. Тук не се споменава изрично религиозна структура, но се представя един списък на 19 човека, които почитат съвместно “Ἡρωϊῆ Αὐλωνεῆιτήῆ”. Правят впечатление характерните тракийски имена – Ζεῖλας Ταρσα, Ζεῖλας Ζεῖλα, Βεῖθυς Σηβίου, Μεστος Βρασου и т. н., които показват, че дори през III в. от н. е. този култ все още бил основно тракийски и се поддържал от представителите на местното население.

Светилище на Херос Авлонитис съществувало през елинистическата и римската епоха в Кипия при Пангей. То включвало две постройките със специфично функционално предназначение, вероятно дървена колонада и плочник между нея и една от сградите. Откритите в насипа над плочника горели животински кости, пепел,

керамични фрагменти, върхове на копия, ножове и др., маркират според Х. Кукули най-важния олтар на светилището¹¹. Тези находки показват още и част от действията на почитателите на Херос Авлонитис, свързани с жертвоприношения, а вероятно и с угощенията, които провеждали съвместно.

Във Филипи съществувало и едно общество на бог Сурегетес. За него се узнава от посвещение на жителката на града Οὐαλερία Μοντάνα, която съгласно желанието на починалия ѝ мъж Αὐρή(λιος) Ζιλύρων Δίζανος завещала на симпозиона парична сума, за да се извършва ежегодно възпоменателен обред по време на Розалиите (τὸ συμπόσιον θεοῦ Σουρεγέτου πρὸς τὴν ἀγορὰν παρὰ τὸ ὠρολόγιον* ρν' ἀφ' ὧν ἐκ τῶν τόκῃων πῆαρακαύσωσιν κατὰ ῥόδοις)¹². Но ако не изпълнявало условията на дарението, сдружението се задължавало да изплати сумата в двоен размер на сдружението, на “τοῖς λοσιασταῖς Ἡρῆωνοςῆ”¹³, които трябвало да поемат и изпълнението на предвидените ритуали. Този текст привидно отличава бог Сурегетес от Хероса, но това не е така. По-скоро се фиксират две братства на тракийски почитатели на бога, които в единия случай се определяли като симпозион, използвайки епитета Сурегетес, а в другия – с анонимното означение Херос. Д. Канацулис изтъква, че със “συμπόσιον” не се означава “пир” или “гуляй”, а сдружението на гуляещите заедно симпосиастаи (сътрапезници)¹⁴, докато В.Бешевлиев разчита “συμπόσιον” като: “помещението за пиршества на бога Сурегет (намиращ се) на площада до часовника”¹⁵. И в двата случая става ясно, че във Филипи съществувало религиозно сдружение, което се покровителствало от бог Сурегетес. Гръцкият автор, изхождайки от имената на божеството и участниците, допуска, че това бил съюз на тракийските обитатели на Филипи¹⁶, което едва ли би трябвало да се поставя под съмнение.

За да се проследи същността на това религиозно сдружение на безспорно тракийския бог Сурегетес, трябва да се вземе под внимание и информацията от останалите надписи, в които се споменава. Според една възстановка на Й. Русу на надпис от Амфиполис той бил популярен и в този полис, но съдържанието му е несигурно и без особено значение¹⁷. Култът към него е засвидетел-

стван още в паметници от Силистра, с. Доброплодно, Варненско, с. Баткун, Пазарджишко, с. Прилепци, Кърджалийско и В. Търново¹⁸. Като има предвид надписите от Тракия и Мизия, В. Бешевлиев изтъква, че “Сурегетес е било частно божество, почитано от малцина”¹⁹. От анализите му се установява, че лицата, които са били свързани със Сурегетес, го почитали като ἐλήκοος – “вслушващ се, чуващ молбите” и ἐλίφανής – “явяващ се” насън или наяве. Освен това той бил честван от сътрапезници (convivae, συνυποσῳασταί), които се събирали в нарочни сгради – храмове, посветени на бога. Членовете на тези общества се откриват в релефа от с. Доброплодно, където са изобразени в две редици по девет човека в ход надясно – безспорно като участници в някаква процесия. Тези от горния ред държат в дясната си ръка кръгъл предмет, за който В. Бешевлиев допуска, че е хляб, а тези от долния ред държат по един рог за пиене. Не е съвсем ясно дали това са мъже, или жени, но е по-вероятно първото, като се има предвид, че това са на практика същите сътрапезници като тези, които е трябвало да почитат съпруга на Валерия Монтана от Филипи. В. Бешевлиев акцентира и на една връзка между тези симпосиасты и учението на питагорейците, т. е., че в светилищата е трябвало да се влиза отдясно, а да се излиза отляво, и с това обяснява и обстоятелството, че фигурите от релефа от Доброплодно са в ход надясно. Същият поставя и въпроса за евентуалната връзка на тези сдружения с някакви мистерии, изхождайки от епитета на бога ἐλίφανής – “явяващ се”, но не дава отговор. Засега е сигурно само участието им във възпоменателни процесии, съпроводени от общи угощения. Основата на тези практики може да се открие във връзката между тракийския Херос, както в Силистра е наречен Сурегетес, и хероизацията на покойника, който се чествал на тези обреди. Не бива да се пропуска и присъствието на римските Розалии.

Тракийският конник е известен от територията на Филипи и с епитета Rincaleus (Ринкалеус). Така той се отразява в два надписа от акропола на колонията и в един от дн. с. Прусочани, на нейната територия²⁰. Но в тези текстове той е наречен още и “велик бог” (deus magnus) и “господар” (dominus). Надписите и при трите релефа са изписани на латински език, а сцената изобразява конник в галоп

надясно, стъпил с коня си върху паднал на земята противник. Съдържанието на посвещението от дн. с. Прусочани допуска, че тук е съществувал храм или светилище на “господаря Ринкалеус”, но дори и това не е достатъчно, за да се допусне съществуването на организирана общност.

Присъствието на храм и епиграфски свидетелства позволяват в известна степен да се предположи съществуването на религиозно общество, свързано с тракийския Херос и в района на дн. Сандански. През 1982 г. Т. Иванов проучва в м. Поленишки бани останките на малък храм с правоъгълна форма от първата половина на III в., в който са открити и няколко поставки с надписи и релефи на Тракийския конник, а също и единични находки, свързани с Херакъл и Атина²¹. Въз основа на епиграфските свидетелства се установява, че това е храм на Тракийския конник, който тук е бил наричан бог Саленос (θεὸς Σαληνος). В един частично запазен текст Т. Иванов допуска четенето: “Ἰσιδωριανὸς Ζωῖλος ὁ ἱερεὺς τὸν εὐεργέτην”²², което подсказва за присъствието на жреци, които били свързани с дейността на светилището и религиозните практики на почитателите на тракийския конник бог Саленос. Култът на този бог в поселението при дн. Сандански е бил особено популярен. В един случай като дарители на жертвен олтар се споменават всички негови жители: “οἱ οἰκεταὶ τὴν ὀνὴ βωμὸν τῷ θεῷ ὑπὲρ αὐτοῦ εὐξάμενοι ἀνέθηκαν”²³. Тази почит дори надхвърляла пределите на града, както се вижда от наличието на посвещение за бог Саленос от Нейне²⁴.

За религиозните практики на членовете на общността няма податки. Т. Иванов смята, че “главната функция на Саленския бог била лечението, осъществявано от химическия състав на топлите минерални извори, които бликали около светилището”²⁵. Дали обаче единствено лечебните функции на местните извори са обединявали хората, които били приобщени към този култ, не може да се каже със сигурност.

Наличната информация за обществата на тракийския Херос показва, че те съществували в източната половина на провинция Македония, т.е. традиционните югозападни тракийски територии. Това не е изненада и се определя от етническата принадлежност

на местното население, която се регистрира пряко в именната система и от собствените му религиозни традиции, от които изглежда били повлияни и част от преселниците. Повечето от тези сдружения били по някакъв начин свързани с погребалните практики – издигането на надгробия или провеждането на надгробни възпоменания, което е с отношение към хероизацията на покойниците. Същевременно обаче се откриват и някои елементи, допускащи да се говори за чужди влияния като свързването им с римския празник на мъртвите Розалии.

БЕЛЕЖКИ

¹ L'abbé Duchesne – **Bayet, M.** Mémoire sur une mission au mont Athos, Paris, 1876, 76-77, № 119; **Δήμιτσας, Μ.** Ἡ Μακεδονία ἐν λίτοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις, Ἀθήναι, 1896, № 747: Αἴλιανος Νείκων ὁ ἀρχισυνάγωγος θεοῦς Ἡρώος καὶ τὸ κολλήγιον Βαιβίῳ Ἀντωνίῳ ἀνέστησεν τὸν βωμόν· τὸν δὲ πίνακα ἀνέστησε γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀξιδάρης.

² **Edson, Ch.** Inscriptiones Graecae, X, 2, 1, Berolini, 1972, № 821: Γ. Κασσί' Φιλῆτῳ Γ. Κάσσιος Νειλᾶς καὶ οἱ περὶ τὸν Ἡρωα ἀνέστησαν μνήμης ἕνεκεν.

³ Пак там, № 37: ἡ πόλις ἡ τὸν ναὸν τῷ Ἡῤῥωῖ πολιειταρχούντων τῶν περὶ Μ— Πολύχαρμον τὴν ἀρχιερέα ἡ Καικιλίου Σεκούνδου —— λου, ταμίου τῆς πόλεως Μ— Γ. Τυρίου Φλάκκου τοῦ Δ— ἀρχεινακοροῦντος Μ. Οὐαρινιόη —— ἡ.

⁴ Пак там, № 64.

⁵ Кипия /X. Κουκούλη, Ἱερὸν θρακὸς ἥρωος Αὐλωνεῖτου. Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν 2, 1969, 191-193; Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Β 2, 24, 1969, 347-349; Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Β 2, 27, 1972, 520-533; X. Κουκούλη – Λ. Μαλαμίδου, Τὸ ἱερὸ τοῦ ἥρωα Αὐλωνεῖτη στὸ Πάγγαιο. Το ἀρχαιολογικο ἐργὸ στὴ Μακεδονία καὶ Θρακὴ 3, 1989, 553-567; Τὸ ἱερὸ τοῦ ἥρωα Αὐλωνεῖτη στὸ Πάγγαιο. Το ἀρχαιολογικο ἐργὸ στὴ Μακεδονία καὶ Θρακὴ 4, 1990, 503-511/; Кренида /D. Samsaris, Le culte du cavalier thrace dans la valee du bas-Strymon a l'epoque romaine: Dritter Internationaler Thrakologischer kongress zu Ehren W. Tomascheks, Wien 1980, Bd. II, Sofia 1984, 289; La vallée du Bas-Strumon

à l'époque impérial, Δωδώνη 18, 1, 1989, 298-299, № 165/, Серес, Ν.Κουπαρισσιαδου, Σεραικα Γραμματα, 1962, 38/.

⁶ Тракийският произход на името Αὐλωνείτης (Aulonitis) се установява от видимата връзка с други епитети на Хероса като Αὐλαρχηνος, Αὐλαρχηνος, Αὐλαριοκος, Αὐλουσαδα, Αὐλουσεδα и Αὐλουσαδηνος. Вж. **Goceva, Zl.** Les epithetes du cavalier thrace. Балканско езикознание 35, 1992, кн.3-4, 162.

⁷ Thuc. IV, 103.

⁸ Procop., De aedif. IV, 4, 1-3.

⁹ По тези въпроси срв. X.Κουκούλη, 1969, Ἴερὸν ..., 193.

¹⁰ **Daux, G.** Contributions récentes de l'épigraphie à l'histoire de la Macédoine antique. Ancient Macedonia II, 1977, 322-323.

¹¹ **Κουκούλη, X.** 1969, Ἴερὸν ..., 191-193; 1969, Ἀρχαότητες ..., 347-349; 1972, 520-533; X.Κουκούλη - Λ.Μαλαμίδου, 1989, 553-567; 1990, 503-511.

¹² **Lemerle, P.** Le testament d'un thrace a Philippes. Bulletin de Correspondance Hellénique 60, 1936, 337 sq.

¹³ Възстановката Ἴηρ[ωνος]ε направена от П. Льомерл, срв. **Lemerle, P.** Цит.съч., 340.

¹⁴ **Κανατσούλης, Δ.** Ἡ μακεδονική πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφάνισης τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Makedonika 4, 1960, 277-278.

¹⁵ **Бешевлиев, В.** Нов надпис на бога Сурегет. - Известия на народния музей Варна 21, 1985, 7.

¹⁶ **Κανατσούλης, Δ.** Цит.съч., 277, бел. 11.

¹⁷ **Russu, I.** Thracica. Notes d'épigraphie et d'onomastique thrace. - Годишник на народния археологически музей Пловдив, кн.1, 1948, 58-59, № 9.

¹⁸ **Бешевлиев, В.** Епиграфски приноси. София, 1952, 68, № 114 (от Силистра); **Mihailov, G.** Inscriptions Graecae in Bulgaria repertae III, 1961, № 1293 с посочена библиография (от с.Баткун, Пазарджишко); **Бешевлиев, В.** 1985, 5-10 (от с.Доброплодно, Варненско). Виж също за бог Сурегетес и за четирите паметника **Beševliev, V.** Θεὸς Σουρεγεθής. Studia in honorem Georgii Mihailov, Sofia, 1995, 55-58, където се предлагат същите бележки и изводи, както във **В. Бешевлиев**, 1985, 5-10. Срв. също **Najdenova, V.** A Shrine of Ares Suregethes in Thrace. Terra Antiqua Balkanica 2, 1987, 254-255 и **Mihailov, G.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae V, 1997, № 5609 (с.Прилепци, Кърджалийско); **Църов, Ив.** Някои аспекти на култа към

Тракийския конник в Regio Nicopolitana. Известия на исторически музей В.Търново, 1999, 80–81 (В.Търново).

¹⁹ **Бешевлиев, В.** 1985, 8.

²⁰ Вж. **P. Collart**, Philippos ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine. Paris, 1937, 426.

²¹ **Иванов, Т.** Светилището на Тракийския конник ΘΕΟΣ ΣΑΛΗΝΟΣ при Сандански. – Археология, 1984, кн. 1, 1–15.

²² Пак там, 9, № 10.

²³ Пак там, 8, № 6.

²⁴ **Геров, Б.** Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. – В: Годишник на Софийския университет. Филологически факултет 54, 3, 1959 – 1960 (1961), 344, № 27а; **Mihailov, G.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae IV, 1966, № 2246.

²⁵ **Иванов, Т.** Цит.съч., 14.